

ÉLES, MINT A KÉS...

Lázár Júlia költő-műfordítóval Sylvia Plathról Baros Bea beszélget

Sylvia Plath *Összegyűjtött versei* 2002-ben jelentek meg az Európa Könyvkiadó gondozásában. A kötet Plath verseinek új fordításait is tartalmazza. A kötet szerkesztőjével a verseskönyv megjelenése kapcsán beszélgettünk.

– *Hiánypótló munka a kötet megjelentetése. Ha jól tudom, eddig egyetlen válogatott Plath-verseskönyvet adtak ki magyar nyelven, Zúzóadás címmel, Tandori Dezső fordításában. Az új könyv azonban eddig kötetben meg nem jelent fordításokat is tartalmaz. Mik voltak a válogatás szempontjai?*

– Nagyon szerettem volna, ha legalább bizonyos szempontból teljesebb kötetet sikerül létrehoznunk közös munkával, Várady Szabolccsal, az Európa Kiadó gondozásában. Tandori Dezső sok fordítását szeretem, de nem mindet, a *Zúzóadás* kötet hangja nem az egyetlen hiteles Sylvia Plath-hang.

– *Ezen nyilván nem azt kell érteni, hogy a Tandori-fordítások rosszak, hanem a válogatás szempontjait lehet megkérdőjelezni.*

– Akkor még angolul sem jelent meg az *Összegyűjtött versek* Ted Hughes jegyzeteivel. A *Zúzóadást* Géher István válogatta, a kötetben minden lényeges és akkor hozzáférhető vers benne van, Tandori pedig zseniális érzékenységgel fordított. Ma viszont Plath minden verse és prózai műve hozzáférhető. Nem sokkal ezelőtt megjelent Ted Hughes *Szüületésnap levelek* című kötete, olvasható a teljes napló, megjelent legalább hat Plath-életrajz, tehát másfajta válogatást kellett készíteni, ami természetesen nem is annyira más, hiszen csak néhány korai verssel bővült, illetve az utolsó év, 1963 összes versét tartalmazza. A kötet gerince lényegesen nem változott. A fordítók megszapordtak, talán teljesebb a kép, összetettebb a hang. Bevettük a régi fordításokat (Hajnal Annáét, Gergely Ágnesét), már Ted Hughes *Szüületésnap levelek* című kötetének magyarra fordítására szerveződött egy jó gárda. Terjedelmi okokból ez a válogatás nem lehetett bővebb, mint a *Zúzóadás*, így aztán kényszerből maradtak ki versek. Körülbelül 20 verset újrafordítottunk, és ugyanennyi újat vettünk fel.

– Ön sokat tett Plath műveinek magyarországi megismertetéséért. Lefordította a *Naplókat*, Jenet Malcolm egyébként nem túl színvonalas könyvét Plath és irodalmi hagyatéka utóéletéről, illetve a most megjelent kötet néhány versét. Hogyan került kapcsolatba Sylvia Plathszal?

– Eleinte nem szerettem. A versei nem kerültek hozzám közel, a naplója idegesített. Akkori, nagyon kedves egyetemi tanárom, Géher István kiutalta nekem, fordítsam le a *Naplókat*. Megnéztem, túl nagy kihívás volt ahhoz (meg túl nagy megtiszteltetés), hogy visszautasítam. Nem tetszett túlságosan, azt hiszem, nem értettem eléggé. Lassan-lassan mégis magába húzott a szöveg. Nagyon izgalmas volt a műhelymunka: részeket fordítani. Nehéz volt nyelvileg is, meg lélektanilag is, de volt rá két évem. Igazából most kezdtem el értékelni Plath-t, ahogy a verseket válogattam, fordítottam, jegyzeteltem. Nem csak azért illik nagyra tartani, mert az életrajza híressé tette. Utálom, amikor valakit halála után kezdenek el szeretni, azért, mert öngyilkos lett, vagy más módon halt erőszakos halált. Nem csodálkozom, hogy keveset beszélnek a verseiről, mert nem könnyen hozzáférhetőek.

– *Mármint, hogy intellektuálisan nehezen megközelíthetőek?*

– Sajátos vallomások költészet ez, mely – legalábbis eleinte – nem is vallomások költészet. Nem kibeszélős, bár életrajzi elemeket használ. A költő önmaga lesz a vers tárgya. Ez idáig rendben van, de ha valakinek azt mondják, hogy „ecetsav lezárt konzervdobozban”, akkor nem biztos, hogy erről a szerelem jut eszébe, vagy annak bármilyen vetülete, márpedig ez a sor Plathnak egyik nagyon fontos szerelmes versében van. Csak a vers teljes kontextusában, az összefüggésekből derül ki, ha kiderül, hogy mit is érthetett ez alatt. Meg az olvasóból derül ki, ha ez mond neki valamit.

– *Plath egyszerre van kívülről és bent a versben, a helyzetben, amiről ír. Teljes rálátása van a szituációra, illetve teljes külső rálátása van önmagára. Ura a versnek. Érzékeny lény, de kegyetlen önmagához. Kemény, nem nyavalyog, nem érzeleg. Az érzékenységet acélos keménységgel jeleníti meg.*

– A 20., illetve 21. században a magára valamit is adó költő tud az elioti objektív korrelatíváról, azaz a tárgyi megfelelőről, arról, hogy nem lehet, vagy legalábbis nem érdemes a világba kiabálni, hogy fáj, szomorú vagyok, örülök, félek, hanem meg kell találni az érzést hordozó, kifejező tárgyat. Plath ismerte Eliotot, és költészetében kitűnően felhasználta, amit tőle tanult. Amennyire panaszkodós a *Naplók* hangja, ahol kibeszéli a fájdalmaival, a testi-lelki szenvedését,

a menstruációs panaszait, annyira másképp történik ez a versekben. Megidézi a tengerpartot, a Lorelei-képet, odához egy szilfát, úgy írja le, hogy megtestesítse a fájdalmát, örömét, gondolatait. Ez nagyon nehéz, mert nem szabad csalni. Erről mindig az a Pilinszky-tétel jut eszembe, hogy „Aki a szavakban csal, az nem az életét sikkasztja, sin-kófálja el, hanem a vallomás lehetőségét”. Plathnak ez volt az egyetlen lehetősége. Ezt akarta csinálni. Élesre csiszolni önmagát. Ahogy *Az üvegburában* írja: „Szeretnék olyan éles, és lényegbevágó lenni, mint a kés.” Ez történik a *Naplók*ban is, másképpen. Most fordítom a teljes *Naplókat*. Azt hittem, hogy gyengébb lesz, felhígul. Biztosra veszem, hogy Ted Hughes nem gonoszságból hagyott ki részeket, hanem egyszerűen jó szerkesztő volt, és kiválogatta a javát.

– *Mennyiben változtatnak a Plathról kialakult képen a Naplók újabb, eddig nem ismert részei?*

– Szerintem nem változik a kép. Érdekesek a fiatalkori naplók, ezekből viszonylag kevés szerepel a korábban megjelent változatban. Sok a filozófiai eszmefuttatás. Meglepő, hogy már akkor is mennyire tudatosan formálta, faragta saját magát, illetve a próza- és versstílusát. 1950–53-ról van szó, amikor még alig jelent meg tőle bármi, a prózáírást is csak fontolgatta.

– *Kiderült, hogy miért pont ezeket a részeket nem válogatta be, bocsátotta nyilvánosságra Ted Hughes?*

– Nem derül ki pontosan, de nem is olyan lényeges. A kíváncsi olvasó mindig tudni szeretné, hogy ki a gyilkos. Önmagunk vagyunk azok. Önmagunktól kell félnünk a legjobban. Az életmű része a *Naplók* is, a versek is. Érdekesebb, sokszínűbb a kép. A lassan kibontakozó ember lesz még vonzóbb a teljes naplók alapján. A kortársai közül sokan nem szerették, hiszen „éles, és lényegbevágó akart lenni, mint a kés”, és ez azt jelenti, hogy senkit sem kímélt. Önmagát a legkevésbé, de másat sem. Csípős volt a nyelve, éles a tekintete. Sem élőszóban, sem írásban nem tapintatoskodott soha.

– *Ön szerint Plath költőként vagy íróként alkotott maradandóbbat? Mennyire fontosak a versek és Az üvegbura mellett a novellák?*

– A novellái nem jók, különböző népszerű női magazinoknak szánta őket, ezekkel akart sikereket elérni, miközben az egyre inkább alvadt vérdarabokból összeálló verseit írta. *Az üvegbura* már megmutatja, hogy kiváló prózáíró válhatott volna belőle. A mai napig nem tudom, hogy valóban elkészült-e *Sólyomudvar* című regénye, amely a *Naplók*ban terveként szerepel.

– *Amennyire én tudom, nagyon erős törekvés élt benne az iránt, hogy prózai műveket is írjon. Évekig készült rá. Igazán nagy megmérettetésnek a prózáírást tartotta volna.*

– Folyamatosan el akarta adni önmagát, az elbeszéléseit. Ez furcsa kettősséget jelentett, mert senkit és semmit nem kímélve jó író és költőt akart magából faragni. Én nem hiszek abban, hogy ez feltétlenül szétváljak, hogy valaki csak jó író vagy jó költő vagy jó szobrász, hiszen számos példa van arra, hogy ezek igenis összerosódhatnak. A tehetség vagy van, vagy nincs, Baudelaire szavaival élve: „Kinek-kinek az érzékenysége a tehetsége.” Sylvia Plath nagyon érzékeny ember volt, és nagyon céltudatos amerikai lány. Tökélyre akarta fejleszteni az írást, de ugyanilyen tökéletes háziasszony akart lenni, tökéletes feleség és anya. Talán pont ez a megvalósíthatatlan tökéletesség volt a tragédiája. Nem bírta elviselni, hogy a nagy szerelem, amit ajándékba kapott a sorstól, mégsem olyan tökéletes.

– *Kétfajta törekvését érzem fontosnak. Az egyik a tökéletességre való törekvés, az elvárásoknak való megfelelés hatalmas kényszere, a másik pedig egyfajta kompromisszumkeresés. Mindig úgy éreztem, hogy Plath valami olyan kompromisszumot keresett élete folyamán, amely lehetővé tette volna, hogy az önmegvalósító, önkiteljesítő írás mellett fenntartsa valami hétköznapi, az átlagos emberéhez hasonló létet.*

– A lehetőségekhez képest ez szinte tökéletesen sikerült. Ted Hughes költő személyében megtalálta a számára ideális férjet, a szellemileg és fizikailag tökéletes társat. Ő volt a „Fekete párduc”, a „Martalóc”, de a nagy költő és az ember is. Plath tanított, amikor pedig nem tanított, akkor az írásaiból vagy más munkáiból élt. Gyermekei születtek, a pár házat vett Devonban. Össze kellett egyeztetnie a választott pályát a hétköznapi élettel. Nem hiszem, hogy ez lett volna a baj. Az utolsó versek úgy kristályosodnak ki, olyan csupaszok, hogy tudható, innen nincs visszaút.

– *Van-e egyáltalán esély arra, hogy visszaadjuk a mű világát egy fordításban, azt eredeti szöveg világát?*

– Én ahhoz az iskolához tartozom, amelyik azt mondja, hogy annak a műnek, amit fordít az ember, meg kell szólalnia magyarul. Ha nem szólal meg magyarul, akkor semmit sem ér, bármilyen pontos is a fordítás. Ha be tud épülni a magyar irodalomba, akkor a fordítás jó. Fontos a pontosság, de másodrendű ahhoz képest, hogy a vers magyar verssé, a próza magyar prózává váljon. A hangot nagyon nehéz eltalálni. Sontagnak nem találtam a hangját. Semmi közöm hoz-

zá. Nem szeretem. Kár volt hozzányúlni. Plathnak, úgy érzem, megtaláltam, de emellett még mindig rengeteg a hibalehetőség.

– *Milyen költői eszközök jellemzik Plath verseit?*

– Csak egyvalakire jellemző költői eszköz nincs. Csupán egyvalakire jellemző költői hang, versbeszéd van. Plath iskolázott költő, felhasználja a klasszikus és modern líra minden vívmányát, megteremti a Nemes Nagy Ágnes-i hasonlat terét. Ez is a modern költészet kulcskérdése, sajátja. Régen két, egymáshoz valóban közel álló dolgot illet összehasonlítani, a modern költészetben a hasonló és hasonlított sokkal távolabb kerülnek egymástól, és első ránézésre nem feltétlenül találjuk meg a kettő között a kapcsolatot, tehát a hasonlat tere, a tertium comparationis, kitágul. Ezért nehezebb olvasni Nemes Nagy Ágnes szerint a modern lírát. Ez teljes mértékben érvényes Plath költészetére is. Néha nagyon nehéz rájönni, hogy mit miért mond, miért tesz oda mondjuk egy konzervdobozt. Vannak sajátos szavai. Visszatérő motívumai a fák, a növényvilág, a hold, a tenger, az apa figurája, illetve szellemalakja, a Kolosszus. Nagyon szikár költészet az övé. Nem használ fölösleges szót, fölösleges jelzőt. Ritkán ír rímes verset, szereti a szaggatott, rövid sorokat, a tájat úgy írja versbe, hogy annak semmi köze a romantikus tájhoz, és úgy működteti ezt a bizonyos vallomásos költészetet, hogy közben a Kolosszusról, a Halál és Társáról beszél, a kórházban a szomszéd ágyon gipszben fekvő nőről, illetve mindezek nevében és hangján beszél, tehát tárgyiasítja a személyességet. Csípős és kíméletlen.

– *Már a Naplók fordításának okán is jól ismeri a költőnő lélekvilágát. Milyen személyiségvonásai voltak Sylvia Plathnak, az embernek?*

– Sokan hisztérikánnak tartották. Bizonyos szempontból talán az is volt. Ingotag kedélyű, érzékeny ember. A *Naplókból* jól látható, hogy vagy euforikus állapotban volt, vagy arról írt, hogy nem bírja tovább. Ha valahol közel járunk a betegség fogalmához, akkor itt: ha a két szélsőség egy határon túlmegy, az már súlyos betegséghez vezethet. Céltudatos volt, becsvágyó, és rengeteg volt benne a szeretet. Nagyon sokat várt el önmagától és másoktól is. Céltudatosan, mint egy bányát termelte ki önmagát. Veszélyes játék, ha az ember a mélytudatából húzza elő az újabb és újabb adalékokat, ha folyton ízekre szedi önmagát. Veszélyes kimondani és ezzel kísértetni a múltat, a szenvedélyeket. A túlzott önismeret is kockázatos, ha nem párosul kellő lelkierővel. A kellő lelkierő nem csak alkati kérdés, hanem idő kérdése is.